

характер проблемы выделения заимствований.

В заключении можно отметить, что в целом «заимствование как способ пополнения специальной лексики для наименования новых понятий, дифференциации и детализации существующих понятий, замены описательных оборотов и устранения омонимии терминов является положительным явлением» [4, 135].

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Авербух К.Я.* Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты // Вопросы языкознания. – 1986. – Вып. 6. – С. 38–49;
2. *Бархударов С.Г.* О значении и задачах научных исследований в области терминологии // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 7–10;
3. *Гринева С.В.* Введение в терминологическую лексикографию. – М.: МГУ, 1986. – 102 с.;
4. *Гринева С.В.* Терминологические заимствования (краткий обзор современного состояния вопроса // Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982. – С.108–135;
5. *Даниленко В.П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С.5–67;
6. *Лейчик В.М.* Терминоведение. – М.: URSS: КомКнига, 2006. – 254 с.;
7. *Реформатский А.А.* Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М., 1961. – С. 46–54;
8. *Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.* Общая терминология. – М.: Либроком, 2012. – 243 с.;
9. *Головин Б.Н.* Лингвистические термины и лингвистические идеи // Вопросы языкознания. – М., 1976. – №3. – С. 10–17;
10. *Лотте Д.С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – 149 с.

Скопненко О.І. (Київ, Україна)

Гетерогенність/гомогенність ідіому як проблема сучасної гуманітаристики (на матеріалі української та білоруської літературних мов ХХ ст.)

У статті розглянуто проблему гетерогенності/гомогенності української та білоруської літературних мов ХХ ст. як невід'ємної частини образів названих ідіомів

Ключові слова: *історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови, мовні реформи, правопис, нормалізація, кодифікація.*

В статті рассмотрено проблему гетерогенности/гомогенности украинского и белорусского литературных языков ХХ в. как неотъемлемой части образов названных идиомов.

Ключевые слова: *история украинского литературного языка, история белорусского литературного языка, языковые реформы, правописание, нормализация, кодификация.*

The article analyzes the problem of heterogeneity / homogeneity of the Ukrainian and Belarusian literary language as an integral part of the images of these idioms.

Key words: *history of Ukrainian literary language, history of the Belarusian literary language, language reforms, spelling, normalization, codification.*

Покоління минають, а мова залишається, кожне з поколінь застас мову такою, що вже була до нього, і притому сильнішою та могутнішою, ніж саме це покоління; жодне з поколінь ніколи не прозирає до кінця в її суть і такою залишає її нащадкам; характер мови, її своєрідність пізнають тільки впродовж цілої низки поколінь, але вона пов'язує всі покоління, і всі вони виявляють себе в ній; можна бачити, чим зобов'язана мова певному періодові часу, певним людям, проте залишається невизначеним, що винні їй вони.
Вільгельм фон Гумбольдт

Для того щоб повною мірою висвітлити проблему гетерогенності / гомогенності літературних мов нового часу, потрібно дослідити не тільки співвідношення елементів різного походження на певних рівнях, а й проаналізувати відповідний матеріал крізь призму цілого комплексу історико-культурних умов існування спільноти, що охоплює й творить світ за допомогою розглянутих засобів. Завдання ускладнюється не тільки традиційним «тертям» між синхронією та діахронією під час аналізу. (Завжди складно провести межу між початком, сталим функціонуванням і зникненням певних одиниць у літературній мові, надто коли проблема лінгвальних корпусів з хронологічним позначенням виражальних засобів тільки окреслена в багатьох національних філологічних школах. У вітчизняній науці на сучасному етапі розвитку досліджень вона далека від розв'язання. Український національний лінгвістичний корпус — найбільше й найповніше зібрання відповідних знадобів,— створений в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, хоч і оперує великим масивом лексики й фраземіки української мови, а проте не дає змоги простежити хронологічного зародження й зростання певних елементів у названому ідіомі. Науковці Білорусі, за приступними відомостями, нині взагалі перебувають тільки на підготовчому етапі створення корпусу білоруської мови, тому про словникову (корпусну) хронологічну параметризацію елементів нової білоруської літературної мови поки що нічого певного не можна сказати). Часові рамки гомогенності в літературній мові нечіткі, завжди схильні до розмивання, натомість гетерогенність неначе задана самою природою існування мовного колективу в цивілізаційному просторі. У мовознавстві цілком панує думка про те, що «власне всі мови підлягають

більшою чи меншою мірою змішуванню з іншими», «„чистих” мов взагалі немає», а «намагання вказати такі або заявити претензії на абсолютну чистоту якоїсь, переважно рідної тому, хто хоче це довести, безпідставні в самій основі» [2, 266]. Через це навіть виникає думка про ефемерність гомогенності як ознаки літературної мови на протигагу реальності, у якій постійно зростає потужність гетерогенності.

Водночас Л. А. Булаховський у вже цитованому незавершеному нарисі «Про змішаний характер усіх мов» зауважує: «Разом із цим констатація цього факту (мішаності всіх мов.— О. С.) не дає права зменшувати принципово важливого іншого — діяння, часто міцного діяння, в окремих мовах саме внутрішніх законів їх розвитку, що кінець кінцем найвиразніше визначають їх обличчя» [2, 266]. Дослідник далі не розгорнув своєї думки, обмежившись наведенням розлогої цитати зі статті російського мовознавця П. Я. Черних (1955), у якій у типовому для радянської лінгвістики стилі протиставлено досоціалістичне суперництво та соціалістичну «рівність» мов. Проте висновок Л. А. Булаховського про те, що «методологічна важливість цих зауважень (про закони внутрішнього розвитку.— О. С.) не підлягає сумнівові, і врахування їх переконаливо розв'язує порушене питання» [2, 266] заслуговує на уважне прочитання в контексті проблематики гетерогенності / гомогенності літературних мов. Великою мірою завдання окреслити гетерогенність / гомогенність літературної мови лежить у кількох площинах мовознавства (лексикології, словотвору, семасіології, акцентології, соціолінгвістики та ін.) і навіть суміжних галузей гуманітаристики (філософії, естетики, літературознавства, соціології, історії суспільних рухів тощо).

Український і білоруський стандарти, незважаючи на чималі відмінності в процесі їхнього становлення, у багатьох випадках мали два початкові пункти дивергенції — умовно їх можна назвати російським і польським,— але в першій третині ХХ ст. завжди шукали опертя в інших традиціях (передусім — слов'янських), що особливо помітно під час мовознавчих дискусій 20-х рр.

Зародження й розвиток згаданих ідіомів відбувалися саме на основі утвердження красного письменства рідною мовою. Інші чинники спочатку не відігравали помітної ролі. Інакше кажучи, в обох народів із самого початку виникла літературна мова як *мова художньої літератури*. І тільки наприкінці ХІХ ст. українська літературна мова поступово стала долати межі жанрової одноманітності. Нова білоруська літературна мова розширила свої комунікативні горизонти у 20-ті рр. ХХ ст. При цьому в англійському та північноамериканському мовознавстві розрізнення

літературної мови як мови художньої літератури та *стандартної мови* як ідіому освіти, урядування, фахової діяльності, торгівлі й виробництва, загалом громадської сфери — це засадничий принцип аналізу [докладніше див.: 3, 353—376]. Останнім часом цей термін активно використовують і в деяких слов'янських лінгвістичних школах (пор.: «Викристалізовані, міцно підтримувані друкованими текстами (друкованою комунікацією), наддіалектні різновиди мови з високим культурним престижем називають *літературними мовами, загальними, культурними або стандартними*» [17, 108]), хоч в українській, білоруській та російській мовознавчих традиціях частіше вживане словосполучення *літературна мова* [пор.: 8, 14—15; 10, 248—250; 16, 316]. Відомо, що серед тем, які 2008 р. розглядалися під час роботи XIV Міжнародного з'їзду славістів у Македонії, окремо сформульований пункт про «слов'янські стандартні мови» [7]. У нашій статті терміни *літературна мова* та *стандарт* уживані як синоніми.

Утім це аж ніяк не означає, що саме відштовхування від російської та польської літературних мов було головним у розглянутих процесах, на перше місце виходили власне українські та білоруські засоби нормалізації. Проте й в українській, і в білоруській кодифікаційній практиці майже завжди наявне експліцитне (імпліцитне) порівняння власних засобів з російськими й польськими мовними одиницями. Цікаво, що на Академічній конференції з реформи білоруського правопису й азбуки 1927 р. літературознавець Ф. Імшенник стисло та, можливо, занадто спримітивізовано окреслив цю проблему: «Ми знаємо, що білоруська мова надзвичайно близька до російської та польської мов, через це часто кажуть, що в білоруській мові є багато запозичень з польської та російської мов. А тому я хотів би знати, коли розробляються матеріали з білоруської мови, то чи виокремлюються ті особливості білоруської мови, які належать винятково одній білоруській мові та жодного стосунку не мають з мовами польською та російською, а тільки зі спільнослов'янською» [5]. Не братимемо до уваги того факту, що Ф. Імшенник у наведеній цитаті виступає радше як людина без фахового філологічного вишколу. Варто визнати симптоматичним спосіб порушення проблеми (елементи, наявні в сусідніх ідіомах, як маркери оригінальності / неоригінальності власного ідіому), адже саме в такій площині найчастіше й будують питання стосовно доцільності тієї чи тієї мови, що тривалий час була в пригніченому стані.

Л. Булаховський, розглядаючи українську проблематику, неначе з приводу таких закидів зауважував (певна річ, сказане можна екстраполювати й на білоруський матеріал): «Але не тільки в силі слів, що виглядають для росіянина і поляка зовсім чужими через те, що корені їх

або певні архаїчні чи рідкі словотворчі елементи належать саме українській мові, полягає суть справи. Не менш важить <...> *вікова словотворча робота* (курсив наш. — О. С.) українського народу, що в межах успадкованої системи та її елементів мала своїм наслідком дедалі більшу, при цьому цілком натуральну індивідуалізацію українського словника» [1, 152]. Саме *вікову словотворчу роботу* народу, базовану на різних основах, треба вважати за фундамент літературної мови.

С. Некрашевич, один з провідних кодифікаторів білоруської мови в 1920-х зауважував, що до словника білоруської літературної мови не треба вносити невластивих їй елементів — усього, що є «результатом зросійщення або спольщення», і не має значення, чи «буде воно введене до мови літературним шляхом, чи міститься в якомусь діалекті» [11, 58]. О. Курило також була переконана, що українська інтелігенція «повинна використовувати українську народню мову, вона повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови» [7, 13]. З аналізу багатьох мовознавчих текстів випливає, що наявна велика варіантність у цих літературних мовах сприймалася як перешкода успішному розвитку. І тут, можна припустити, ще раз виявляється вплив чинника тогочасних польської та російської мов як ідіомів з досить твердо окресленим інструментарієм виражальних засобів. Їхня «непорушна» сформованість неначе автоматично встановлює соціальну престижність і привабливість на тлі тільки внормованого рідного ідіому, що тривалий час перебував у підпорядкованому становищі в диглосній опозиції *російська (польська) мова : українська (білоруська) мова*. При цьому варіантність, базовану на власному мовному матеріалі, можна розглядати як вияв гомогенності.

У працях білоруських кодифікаторів дуже часто третім пунктом дивергенції стає українська літературна мова*. Скажімо, на думку С. Некрашевича, росіянізми, полонізми й українізми в тогочасній білоруській літературній мові — це «результат незнання білоруської мови» [11, 74]. 1925 р. цей мовознавець, розглядаючи потребу й принципи створення Словника живої білоруської мови, твердив, що чимало білоруської лексики можна знайти в лексикографічних кодексах української мови, проте українці й білоруси «мають так багато спільних слів, що говорити про належність таких слів до одного чи до другого народу часто буває дуже складно» [11,

---

* Протиставлення західноукраїнської та наддніпрянської літературно-писемних практик у досліджуваному аспекті нерелевантне.

61]. І взагалі, за С. Некрашевичем, використовувати словники польської, російської та української мов для укладання Словника живої білоруської мови «треба з надзвичайною обережністю» [11, 61].

Відомо, що після реформ, здійснених в обох літературних мовах 1933 р., відбулася переорієнтація їхніх засад, унаслідок чого зріс російський вплив на ці ідіоми, що найбільше помітно на лексичному рівні, проте в білоруській ситуації зміни відбулися й на фонетичному рівні, надто в галузі адаптації чужомовної лексики [докладніше див.: 13]. І всі наведені рефлексії кодифікаторів були затавровані й відкинуті з відповідними епітетами як шкідливі й ворожі радянському мовному будівництву, але цілком усунути означену традицію з мовознавчої практики так і не вдалося, хоч від початку 30-х ХХ ст. вона й не була провідною.

У російському мовознавстві різноманітність виявів гетерогенності літературної мови зводять до трьох форм: а) субстратної гетерогенності (неоднорідності складу носіїв); б) соціальної, або стратифікаційної, гетерогенності, що знаходить своє втілення у варіюванні мовних засобів через диференціацію мовців відповідно до вікових, станових, фахових, освітніх, релігійних, регіональних та ін. характеристик; в) функційної гетерогенності, базованої на комунікативних і стилістичних чинниках [4, 13—14]. Проте в наведеній схемі дуже важко відбити всі особливості сучасних української та білоруської літературних мов з огляду на їхню історію становлення. Коли взяти до уваги специфіку зародження й розвитку цих ідіомів, то їхня виразна настанова на більшу гомогенність у властиво мовному вимірі, ніж це було на попередніх етапах розвитку літературних мов українців і білорусів, не буде викликати істотного заперечення. Тому до наведеної схеми щодо української та білоруської ситуації треба обов'язково додати пункт, який поки що назвемо опірністю гетерогенності в кодифікаційній традиції.

Отже, до комплексу ознак літературних мов також має входити гомогенність. Яким змістом тоді наповнити поняття гомогенності? Якщо розуміти під цим терміном елементи, оперті на «внутрішні закони розвитку літературної мови, що кінець кінцем найвиразніше визначають її обличчя», тоді маємо аналізувати більшість загальнонаціональних мовних закономірностей у їхньому вияві в літературній нормі, як-от: *ікавізм*, *диспалаталізацію приголосних* в українській мові, *акання / якання*, *дзекання / цекання* в білоруській тощо. Якщо ж узяти до уваги, що багато дослідників походження білоруського *акання / якання*, *дзекання / цекання* пояснюють впливом балтського субстрату [докладніше див.: 12, 233—235], то невже через це названа риса гомогенності переходить у площину

гетерогенності? Очевидно, у побудові підходів до окреслення гомогенності передусім варто зупинитися на тому, що становить характерну особливість літературної мови, починаючи з періоду закладання основ ідіому, безвідносно до генези того або того явища. Напевно, тільки словниковий (фраземний) склад літературної мови дасть змогу визначити гомогенність у певних сегментах системи як характерну ознаку ідіому. Таким чином, гомогенність найбільше надається до наочного вивчення саме на рівні лексики й фраземіки, хоч загалом за своїм походженням словництво та фраземний арсенал обох згаданих мов далекі від однорідності як у початковий період зародження літературних мов, так і в окремі періоди подальшого розвитку. Виходить, що гетерогенність базується на гомогенності окремих сегментів мовної системи.

Ю. Шевельов зауважував: «Усі літературні мови мішані, нема незаймане цнотливих, що виникли на одній говірці й послідовно її тримають. Але їхні структури з цього погляду бувають в основному двох головних типів — мішано-діалектні та мішано-мовні. <...> Від часу, коли нема Шевченка, наша літературна мова розвивалася в річищі мішано-діалектної» [15, 206]. Нову білоруську літературну мову за наведеним критерієм також варто кваліфікувати як мішано-діалектну, бо цей ідіом і базований, і розбудований на основі систем, що входять до південно-західного, північно-східного наріч білоруської мови та середньобілоруських говірок [докладніше див.: 14], а сучасну російську мову — як мішано-мовну. Підтвердження цього знаходимо, крім інших джерел, у словах Л. Булаховського: «Не слід спускати з уваги при порівнянні української мови з російською і того, що до різниці в лексиці між ними спричинився також відомий великий вплив на російську літературну, а через неї й на народну мову книжної старослов'янської (церковнослов'янської), тимчасом як сучасна українська літературна мова, а народна й поготів, майже зовсім лишились поза таким впливом» [1, 152].

За О. Мельничуком, «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта — людського суспільства» [9, 25]. Лінгвіст чітко протиставляє абстрактну та реальну системи мови: «Закріплюючись у свідомості дослідників, викладачів, а далі і всіх письмених носіїв мови, абстрактна система мови замінює конкретне уявлення про дійсну природу мови, відтісняючи саму думку про необхідність її розгляду» [9, 24]. Звідси

впливає, що системні зміни, викликані мовними реформами, можна розглядати як свідоме керування гетерогенністю / гомогенністю ідіому. Оскільки «семантична система, <...> реальна система мови тісно пов'язана з системою суспільної свідомості і з загальною системою об'єктивної дійсності» [9, 27], то гомогенність треба визнати як одну зі сторін образу української та білоруської літературних мов нового часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Булаховський Л. А.* Найважливіші риси (особливості) української мови / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. Вибрані праці : В п'яти томах. — К., 1975. — Т. II. — С. 143—153; 2. *Булаховський Л. А.* Про змішаний характер усіх мов / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. Вибрані праці : В п'яти томах. — К., 1975. — Т. I. — С. 265—266; 3. *Германова Н. Н.* «Стандартные языки» в устно-письменном континууме (англоязычная теория литературных языков) / Н. Н. Германова // Устные формы литературного языка. История и современность / [отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенюк]. — М., 1999. — С. 353—381; 4. *Долотова Т. Н.* Современные педагогические технологии филологического образования : русский язык и культура речи : [учебно-методическое пособие] / Под ред. Я. Н. Скрипник. / Т. Н. Долотова. — Ставрополь, 2010. — 320 с.; 5. *Імціэньнік.* [Выступленьне] // Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. — Мінск, 1927. — С. 72; 6. К XIV Международному съезду славистов // Славяноведение. — 2005. — № 3. — С. 57; 7. *Крыўцік А. А.* Дыялекталогія беларускай мовы. — Мінск, 2003. — 294 с.; 7. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. — К., 2004. — 303 с.; 8. *Македонски јазик* / [red. naukowy L. Minova-Gurkova]. — Opole, 1998. — 297 s.; 9. *Мельничук О. С.* Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. — 1981. — № 2. — С. 22—34; 10. *Нарумов Б. П.* Литературный язык и язык художественной литературы в Галисии / Б. П. Нарумов // Языковая норма и эстетический канон / [отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенюк]. — М., 2006. — С. 247—286; 11. *Некрашэвіч С. М.* Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. М. Некрашэвіч // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашэвіча : Да 120-годдзя з дня нараджэння ; [наук. рэд. А. І. Падлужны]. — Мінск, 2004. — С. 50—79; 12. *Півторак Г. П.* Формування і діалектна диференціація давньоруської мови : (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак. — К., 1988. — 280 с.; 13. *Скопненко О. І.* Принципи адаптації іншомовної лексики в українській та білоруській кодифікаційних традиціях 1920 — початку 1930 рр. / О. І. Скопненко // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка. Філологія. — Випуск XV—XVIII. — Івано-Франківськ, 2007. — С. 331—333; 14. *Скопненко О. І.* Українська та білоруська літературні мови крізь призму Полісся / О. І. Скопненко // Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний зб. з регіональних проблем. — 2010. — № 22 (1). — С. 159—164; 15. *Шевельов Ю.* У зачатку совиних крил / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Українська мова в першій половині

двадцятого століття (1900—1941) : Стан і статус. — Чернівці, 1998.— С. 198—207; **16.** *Miodunka W.* Język polski poza Polską / W. Miodunka // Polsczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci / [pod red. W. Pisarka]. — Kraków, 1999. — S. 307—315; **17.** *Nieckula F.* Znaczenie druku dla języka i kultury / F. Nieckula // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Tom 2. Współczesny język polski / [pod red. J. Bartmieńskiego]. — Wrocław, 1993.— S. 108—109.

Совтис Н.М. (Київ, Україна)

Полонізми у творах Л.Е. Венгліньського (на матеріалі збірки «ЗВУКИ ОД НАШИХ СЕЛ І НИВ»)

У статті проаналізовано запозичення з польської мови у творах Л.Е. Венгліньського, встановлено особливості їх використання, а також з'ясовано специфіку функціонування цих лексем в українській мові.

Ключові слова: полонізм, джерело запозичення, лексичне запозичення.

В статтє проанализированы заимствования из польского языка в произведениях Л.Е. Венглинского, установлены особенности их использования, а также выяснена специфика функционирования этих лексем в украинском языке.

Ключевые слова: полонизм, источник заимствования, лексическое заимствование.

This article is dedicated to an analysis of Polonisms language lexical borrowings in Leo Venglinskiy's and their usage in literature. Also the specificity of the functions of those lexemes in literature language of Ukrainian highlighted in the article.

Key words: Polonisms, sours of borrowing, lexical borrowings.

Постановка проблеми. Мова творів письменників ХІХ ст., життєвий і творчий шлях яких був пов'язаний з т.зв. східними кресами, неодноразово викликала зацікавлення в українській та польській лінгвістиці. До числа таких праць слід віднести дослідження, присвячені вивченню мови творів А. Фредри [18], Ю. Словацького [9; 14], Т.Т. Єжа [11], Т. Падури [16] тощо. На особливу увагу заслуговує білінгвальна творчість письменників українсько-польського пограниччя, яка відбиває загальні тенденції розвитку обох мов зазначеного періоду та надає багатий матеріал для дослідження міжмовних взаємодій. До числа поетів, які писали свої твори українською та польською мовами, слід віднести ім'я Л.Е. Венгліньського (1827-1905 рр.). Окрім семи збірок, написаних польською мовою, автор видає україномовні твори: три збірки – «Лучи», «Оман» та «Русалка», що мали спільну назву «Новий поєзії малоруски», збірки – «Звуки од наших сел і нив» (І і ІІ том) та «Гіркий сміх. Казки й образки з життя в Галичині».